

Некаторыя граматычныя характарыстыкі навуковага стылю 1920-х гг.

Гісторыя літаратурнай мовы можа апісвацца як гісторыя функцыянальных стыляў [5, с. 1–3]. Гэта дазволіць абагаціць гістарычны аспект новымі звесткамі адносна асаблівасцей фарміравання і функцыянавання літаратурнай мовы. Для беларускай літаратурнай мовы гэтая ідэя не страціла сваёй актуальнасці і з'яўляецца перспектыўнай для паглыблення і дэталізацыі ведаў пра нацыянальную мову на розных этапах яе развіцця.

Як адзначаюць даследчыкі, навуковая функцыянальная разнавіднасць літаратурнай мовы найменш даследавана ў дыяхранічным плане [2, с. 7; 5, с. 3]. Беларускамоўныя тэксты навуковага стылю, створаныя ў 1920-я гады, ўтрымліваюць важныя звесткі адносна гісторыі ўзнікнення і развіцця шматлікіх моўных з'яў і фактаў. Даследаванне мовы навукі пазначанага перыяду, у прыватнасці вывучэнне заканамернасцей ужывання ў навуковых тэкстах лексічных, граматычных і іншых адзінак, дазваляе назапасіць матэрыял для далейшага сістэмнага апісання гісторыі беларускай літаратурнай мовы.

Навуковыя тэксты прыцягвалі ўвагу гісторыкаў беларускай мовы, даследаванні якіх прадстаўляюць значныя звесткі [1; 2; 6; 7]. Тым не менш некаторыя факты патрабуюць удакладнення і далейшай распрацоўкі, напрыклад, пытанне стылявой прыналежнасці тэкстаў і ўзаемаўплыву стыляў, стылістычнай дыферэнцыяцыі лексічных сродкаў.

Для даследавання намі апрацаваны навуковыя тэксты ўласна навуковага і навукова-папулярнага падстыляў на гістарычную, літаратуразнаўчую, біялагічную, эканамічную, гаспадарчую тэматыку. Уласна навуковы падстыль прадстаўлены двума выданнямі акадэмічных устаноў: «Працамі Беларускага Дзяржаўнага Універсітэту» № 6–7 1925 г. (ПБ-25) і «Працамі навуковага таварыства па вывучэнню Беларусі пры Беларускай Дзяржаўнай Акадэміі Сельскае Гаспадаркі ў Горках», том 1, 1926 г. (ПГ-26), а таксама выданнем Цэнтральнага выканаўчага камітэта «Беларусь. Нарысы гісторыі, эканомікі, культурнага і рэвалюцыйнага руху», 1924 г. (Б-24). Навукова-папулярныя выданні прадстаўлены трыма кнігамі: «Першыя крокі ураду спажывецкага таварыства (коопэратыва)», 1921 г. (Вільня-21), «Эканомічны нарыс Б.С.С.Р.», 1925 г. (Віцебск-25), «Сельска-гаспадарчыя машыны. Трыццаць парад селяніну» серыі «Сялянская бібліятэка» № 139, 1929 г. (Мінск-29). Апошнія выданні мы адносім да навукова-папулярнага падстылю, асабліва ўлічваючы іх практычную скіраванасць, разлік на масавую аўдыторыю і ярка выражаную ацэначнасць некаторых прадстаўленых звестак.

У прааналізаваных навуковых тэкстах 1920-х гг. намі зафіксаваны сінтаксічныя канструкцыі з прыназоўнікам *на*, якія ў большасці не ўласцівыя сучаснай беларускай літаратурнай мове, аднак часта адзначаюцца ў тэкстах даследаванага перыяду. У выразах прадстаўлены разнастайныя сінтаксічныя адносіны, напрыклад аб'ектныя: у *Палесьсі, дзе на гэта дазваляюць ... абшыр-*

ныя, іншы раз проста бязмежныя пасьвішчы (Б-24, с. 43), нічога не папраўляць у машыне, ня змазваць яе, **ня ўзяўшы машыну на забяспечнік** (Мінск-29, с. 7); мэтавыя: *складалі ... сілу, якая магла спрацацца з вялікім князем на ўплыў політыкі* (Б-24, с. 12); прычынныя: *лепшая зямля, такім чынам, дый большая часьць гною йдзе пад каноплі; рэшта-ж поля на гэтым церніць* (Б-24, с. 29).

Прыназоўнік *на* пашырана выкарыстоўваецца і ў іменных словазлучэннях (пераважна з назоўнікам у функцыі галоўнага слова) і выражае наступныя значэнні атрыбутыўнасці, сярод якіх мэтавыя: *друкуюць цэлы шэраг кніг на абарону сваёй веры* (Б-24, с. 17), *але дамаганьні на яе немцаў і барацьба іх за ўладаньне ёю прымусілі Мендаўга аддаць яе немцам* (Б-24, с. 7), *патрэба гэтых краін на мяса, сала, яйкі такая, што гэтыя прадукты заўсёды будуць мець добры збыт* (Віцебск-25, с. 7), *Саюзы спаж. т-в. робяць свае фабрыкі і заводы, мэта каторых – не нажыва, ня прыбылі на капітал, а атрыманьне для спажыўцоў добрых прадуктаў* (Вільня-21, с. 29); аб'ектныя: *найбольш на лік быдла трымаюць у Палесьсі* (Б-24, с. 43); *грэчка, расьліна найменш пераборлівая на глебы* (Б-24, с. 32), *культура лёну паглынае шмат працы і на догляд у часе росту і на апрацоўку валакна* (Б-24, с. 28); *багацьця гэтае губэрні на лясы і няўжыткі* (Б-24, с. 27); відавныя: *мясцамі знаходзяць і трывалую на агонь гліну* (Б-24, с. 51), *рынак на продукты сельскае гаспадаркі залежыць найбольш ад гушчыні насяленьня краю* (Б-24, с. 26); са значэннем умовы: *Перад тым, як узяць пазычку на працэнты лепей склікаць усіх сябраў на агульны сход і прасіць іх саміх паміж сябе сабраць патрэбную суму грошы* (Вільня-21, с. 14).

Цікава, што ў «Тлумачальным слоўніку беларускіх прыназоўнікаў» зафіксаваны толькі некаторыя з вызначаных сінтаксічных адносінаў: напрыклад, аб'ектныя адносіны «пры абазначэнні прадмета, які з'яўляецца прыладай, інструментам ... *Узяць на буксір*», «пры ўказанні на вобласць ці сферу, у якіх праяўляецца прызнак ... *Рака, багатая на рыбу. Урадлівы на жыта*» [8, с. 52, 54], мэтавыя адносіны «пры ўказанні на прызначэнне прадмета ... *Сродкі на ўтрыманне дзіцячых садоў*» [8, с. 61]. Прычым некаторыя прыклады для слоўніка ўзяты з літаратурных твораў даследуемага перыяду. Так, у межах аб'ектных адносінаў, што характарызуюць словазлучэнні з прыназоўнікам *на*, вылучаецца наступнае значэнне: «ужываецца пры ўказанні на аб'ект, які з'яўляецца характарыстычным прызнакам асобы ці прадмета прыназоўніка» і ў якасці прыклада падаецца цытата з Цёткі: «*А знаеш, удалая была жывіна, словам не сказаць, – ўежна, і да зімы ўладна, і на цяляты проста гад – не карова*» (вылучэнне наша – *I. Н.*) [8, с. 54].

Варта адзначыць, што сінтаксічныя канструкцыі, вызначаныя намі на матэрыяле навуковых тэкстаў, шырока прадстаўлены ў 1920-я гг. і зафіксаваны яшчэ на папярэднім этапе развіцця беларускай мовы – у першым дзесяцігоддзі ХХ ст. у навукова-папулярных артыкулах «Нашай нівы» Дарэчы, менавіта навукова-папулярныя артыкулы гэтага выдання аўтары калектыўнай манаграфіі «Мова “Нашай нівы”. Семантыка. Стылістыка» разглядаюць для высвятлення асаблівасцей навуковага стылю беларускай мовы. У артыкулах за 1911 г. газеты «Наша ніва» намі адзначаны наступныя выразы з відавymi і мэтавыmi

адносінамі: ды гэтак завела перш замену тавароў на тавары, а пасля і акуратны гандэль на грошы [4, с. 20], У нас блізка ўсюды кожны гаспадар гадуе пеньдзругі табакі самасейкі на свой ужытак [4, с. 26].

Такім чынам, зафіксаваныя ў навуковых тэкстах выразы з'яўляюцца адметнымі для беларускай літаратурнай мовы. Хаця некаторыя канструкцыі ўжываюцца і ў польскай мове (*цярпець на, трывалы на*), тым не менш прыназоўнік *на* ўжываецца і ў іншых выразях з шырокім спектрам сінтаксічных функцый, асабліва з абстрактнымі назоўнікамі (*патрэба на мяса, прыбылі на капітал, пазычка на працэнты*). Прадстаўленыя канструкцыі не пашыраны ў сучаснай літаратурнай мове, што яшчэ раз пацвяржае думку даследчыкаў, аб адметнасці перыяду 1920-х для развіцця беларускай літаратурнай мовы [2, с. 6].

Прыведзеныя прыклады могуць сведчыць на карысць выпрацоўкі адметных для літаратурнай мовы сінтаксічных канструкцый. Варта ўстанавіць, ці атрымае вызначаная тэндэнцыя далейшае развіццё ў беларускай мове на працягу наступнага дзесяцігоддзя – 1930-х.

1. Гісторыя беларускай літаратурнай мовы: у 2-х т. Т. 2 / І. І. Крамко, А. К. Юрэвіч, А. І. Яновіч. Мінск, 1968.

2. Запрудскі С. М. Беларускае мовазнаўства і развіццё беларускай літаратурнай мовы: 1920–1930-я гады. Мінск, 2013.

3. Мова «Нашай нівы». Семантыка. Стылістыка / Пад. рэд. В. П. Лемцюговай. Мінск, 2014.

4. Наша Ніва. Першая беларуская газета з рысункамі. Выпуск 4. 1911 г. Факсімільнае выданьне. Мінск, 2003.

5. Очерки истории научного стиля русского литературного языка XVIII–XX вв. / Под ред. Кожиной М. Н. Т. 1. Развитие научного стиля в аспекте функционирования языковых единиц различных уровней. Ч. 1. Пермь, 1994.

6. Плотнікаў Б. А. Кароткая гісторыя беларускай мовы і мовазнаўства. Вучэбны дапаможнік. Мінск, 2002.

7. Шакун Л. М. Гісторыя беларускай літаратурнай мовы: Вучэбн дапаможнік для філал. фак. ВНУ. Мінск, 1984.

8. Шуба П. П. Тлумачальны слоўнік беларускіх прыназоўнікаў. Мінск, 1993.

В. У. Пахірка,

аспірантка кафедры гісторыі беларускай мовы БДУ

Аб этымалогіі некаторых германізмаў у беларускіх загадках (на матэрыяле «Зборніка беларускіх прыказак» І. І. Насовіча)

Лексічны склад мовы належыць да найбольш зменлівай яе часткі, якая апэратыўна рэагуе на ўсе змены, што адбываюцца ў грамадстве, у тым ліку і за кошт кантактаў паміж прадстаўнікамі розных народаў і этнасаў. Дзякуючы нарматыўнай базе мовы адбываецца графічная, марфалагічная, фанетычная адаптацыя запазычанняў, якія паступова пачынаюць уваходзіць у штодзённы